ভাৰতীয় সংস্কৃতি

হেম বৰুৱা

ভাৰতীয় সংস্কৃতি এক বিৰাট সমন্বয়ৰ বস্তু। আৰ্য, অনাৰ্য, মংগোলীয় দ্ৰাবিড়ী এনে তৰহৰ বিভিন্ন সোঁত উপ-সোঁত লগলাগি ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ সাগৰ ৰচনা হৈছে। ইয়াৰ উপৰিও অতীজতে গ্ৰীক, শক, হুন, আদি নানা মানৱপুঞ্জ চামে চামে ভাৰত ভূমিলৈ আহিছিল আৰু ইয়াত নিগাজীকৈ বাসভূমি বাছি লৈছিল। পুৰণি ভাৰত বুৰঞ্জী যেনেকৈ অভিযানৰ বুৰঞ্জী তেনেকৈয়ে সমন্বয়ৰো বুৰঞ্জী। ভাষাতত্ত্ব, সামাজিক-ৰাজনৈতিক আদৰ্শ, সাহিত্য, শিল্পকলা, দৰ্শন ইত্যাদি ক্ষেত্ৰত এক বিৰাট সমন্বয়ৰ সৃষ্টি হৈছে। এই সমন্বয়ে ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ স্বৰূপ প্ৰকাশ কৰে। ভাৰতীয় সংস্কৃতি সমন্বয়ৰ আদৰ্শেৰে জীয়াই আছে। এই সাংস্কৃতিক সমন্বয় ইমান গাঢ় হৈছিল যে ইয়াৰ বিভিন্ন ধাৰাৰ মূল ঠাৱৰ কৰাটো প্ৰায় টান হৈ পৰিছে।

ক্ৰমবৰ্দ্ধমান শক্তিয়েই হৈছে প্ৰকৃত শক্তি। ক্ৰমবৰ্দ্ধমান শক্তি ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ প্ৰাণ। এই কাৰণেই ভাৰতীয় সংস্কৃতি জীৱন্ত শক্তি। স্পেঙ্‌লাৰৰ সভ্যতা-সংস্কৃতি সম্বন্ধীয় তথ্যই এই কাৰণেই ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব পৰা নাই। বুৰঞ্জীৰ বেলেগ বেলেগ স্তৰে ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ গাত একোটা আঁচোৰ মাৰি গৈছে। এইখিনিতেই আমি 'সভ্যতা' আৰু 'সংস্কৃতি'—এই দুটা শব্দৰ মাজত কিবা পাৰ্থক্য আছেনে চিন্তা কৰি চোৱা উচিত। আচলতে এই শব্দ দুটাৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে। এটাৰ সলনি আনটো ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি। সভ্যতাই বিশেষ এটা সামাজিক বা ৰাজনৈতিক অৱস্থা বুজায়। ই এটা সমাজ পদ্ধতি। এনে ধৰণৰ জীৱন পদ্ধতিৰ জৰিয়তে সংস্কৃত জীৱন সম্ভৱপৰ নহয়। সমাজ সভ্য অৰ্থাৎ সু-শৃংখল নহ'লে কোনো ব্যক্তি বা অনুষ্ঠানৰ পক্ষে সৃষ্টিমূলক কাম হাতত লোৱাটো সম্ভৱপৰ নহয়। আনহাতে সংস্কৃতি হৈছে কোনো এটা জাতিৰ বা সমাজ এখনৰ জীৱন প্ৰতিভা। এটা জাতি সু-সভ্য হ'ব পাৰে। আনহাতে ইয়াৰ তেনে কোনো লেখত ল'বলগীয়া সাংস্কৃতিক স্তৰ নাথাকি

পাৰে। ভাষা, সাহিত্য, সুকুমাৰ কলা, দৰ্শন ইত্যাদি ক্ষেত্ৰত প্ৰকাশ পোৱা প্ৰতিভাই হৈছে জাতি বিশেষৰ সংস্কৃতিৰ মাপকাঠী। সভ্যতাই সমাজ সু-শৃংখল কৰি সংস্কৃতিৰ সৃষ্টিত আৰু ৰূপ দিয়াত সহায়তা কৰে।

সংস্কৃতিৰ অবিচ্ছিন্ন ধাৰাই হৈছে ভাৰতীয় জীৱনৰ মূল সম্পদ। ইয়াৰ প্ৰৱাহ বাধাহীন গতিৰ বোৱঁতী সুঁতি। ই অতীজৰে পৰা একেৰাহে নিৰৱিচ্ছিন্নভাৱে বৈ আহিছে। সমাজৰ ওপৰত প্ৰাকৃতিক পৰিবেষ্টনৰ সাঁচ পৰাটো স্বভাৱিক কথা। ভাৰতীয় ভৌগোলিক জীৱন বৈচিত্ৰ্যময়। এফালে শুকান মৰুভূমি; আনহাতে মৌচুমীৰ তাণ্ডৱ নৃত্য। এফালে পৰ্বতমালাৰ উচ্চ শিখৰ; আনফালে যোজন ব্যাপ্ত সমতল ভূমি। প্ৰাকৃতিক দৃশ্যাৱলীৰ পাৰ্থক্য, জলবায়ুৰ পাৰ্থক্য, জীৱনৰ গতিধাৰাৰ বৈচিত্ৰ্য ইত্যাদিৰ সৃষ্টিয়েই ভাৰতীয় জীৱন। ভাৰতীয় মনে প্ৰাকৃতিক অসামঞ্জস্যক স্বীকাৰ কৰি লৈছে। এনে ধৰণৰ, মনস্তাত্ত্বিক প্ৰস্তুতিয়ে জীৱনৰ অসামঞ্জস্যকো স্বীকাৰ কৰি ল'বলৈ বাধ্য কৰিছে। ভাৰতীয় বিশাল ভূমিখণ্ডই একালত বাহিৰৰ ন ন মানৱপুঞ্জক আহ্বান জনাইছিল। এচিয়াৰ চৌদিশৰ পৰা অহা মানৱপুঞ্জৰ সোঁতে দেশ প্লাৱিত কৰিছিল। প্ৰত্যেকেই ব্যক্তিগত প্ৰতিভা অনুসৰি সংস্কৃতি ৰচনাত বৰঙণি যোগাইছিল। পণ্ডিত ৰাহুল সংকৃত্যায়নৰ 'ফ্ৰম্ ভল্‌গা টু গংগা' নামৰ কিতাপত এই সম্বন্ধে বহুল বৰ্ণনা কৰিছে। প্ৰাকৃতিক ব্যৱধানৰ কাৰণেই হওক বা আন কিবা কাৰণেই হওক যিসকল আৰ্যই প্ৰব্ৰজন কৰি আহি ভাৰত ভূমিত নিগাজীকৈ থাকিবলৈ ল'লে, সেইসকলৰ আদিম বাসভূমি মধ্য-এছিয়াৰ লগত স্বাভাৱিকতে সম্বন্ধ টুটি আহিবলৈ ধৰিলে। আনকি ভাৰতবৰ্ষ আৰু আফগানিস্তানক একগোট কৰি থোৱাৰ চেষ্টাও ফলৱৰ্তী নহ'ল। একালত এই দুই অঞ্চলৰ মাজত যে সংযোগ আছিল, সেইষাৰ কথাৰ সাক্ষী স্বৰূপে আজিও কান্দাহাৰ চহৰ আছে। কান্দাহাৰ ভাৰতীয় নাম। গ্ৰীকসকলে পঞ্জাৱ আৰু আফগানিস্তান একগোট কৰি থ'বলৈ চেষ্টা কৰিছিল। তেওঁলোকৰ এই চেষ্টা ব্যৰ্থ হৈছিল। সেইদৰে মৌৰ্যসকলৰ বিস্তাৰ যুগত ভাৰত আৰু কান্দাহাৰ এক গোট কৰি থোৱাৰ প্ৰচেষ্টা চলিছিল। এই প্ৰচেষ্টাও গ্ৰীসকলৰ চেষ্টা ব্যৰ্থ হোৱাৰ দৰে ব্যৰ্থ হৈছিল। ভাৰতীয় সংস্কৃতি একালত সমগ্ৰ দক্ষিণ-পূব অঞ্চলতে বিয়পি পৰিছিল। ইয়াৰ প্ৰমাণ ব্ৰহ্মদেশ, কম্বোডিয়া, ইণ্ডোনেচিয়া আদি ঠায়ে আজিও যোগায়। এই অঞ্চলসমূহত বাৰশ বছৰ জুৰি জীয়াই থকা হিন্দু ৰাষ্ট্ৰবোৰেও ইয়াৰ প্ৰমাণ দিয়ে। প্ৰৱল সোঁতে মধ্য এচিয়াৰ পৰা আৰম্ভ কৰি দক্ষিণ-পূৱ এচিয়ালৈকে স্পৰ্শ কৰিছিল। এই অভিযান জলপথ আৰু স্থলপথ দুয়ো দিশৰ পৰাই সাধিত হৈছিল।

সম্যক দৃষ্টিৰে চালে দেখা যায়, ভাৰত বুৰঞ্জী হৈছে ৰাজ্যৰ উত্থান-পতন, ভঙা-গঢ়াৰ সবিশেষ বুৰঞ্জী। ইটোৰ পাছত সিটো গোষ্ঠীৰ আক্ৰমণ বা অভিযান, ইটো পৰিয়ালৰ পাচত সিটো পৰিয়ালৰ শাসনভাৰ গ্ৰহণ, ইত্যাদি ঘটনাৰে ভাৰতৰ বুৰঞ্জী ভাৰাক্ৰান্ত। তথাপি ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ মূল সুঁতি ক্ৰমবৰ্দ্ধমান সোঁতেৰে বৈ আছিল। ই অকস্মাতে ৰাজ্য ভঙা-গঢ়াৰ হেঁচাত ৰুদ্ধ হৈ যোৱা নাছিল। এয়ে হৈছে ভাৰতীয় সংস্কৃতি আৰু ঐতিহ্যৰ বৈশিষ্ট্য। মহেঞ্জোদাৰো আৰু হৰপ্পাৰ সংস্কৃতিয়ে এটা আৰ্য-পূৰ্ব যুগৰ কথা কয়। এই সংস্কৃতি কালৰ গৰাহত নষ্ট হৈছিল, সঁচা কথা, তথাপি ই শুকাই চিনচাৰ নোহোৱা হোৱা

নাছিল। মহেঞ্জোদাৰোৰ সংস্কৃতিক অস্বীকাৰ কৰি নহয়, ইয়াৰ ওপৰত ভেটি কৰিহে পাছৰ যুগৰ আৰ্যসকলে নতুন সাংস্কৃতিক জীৱন গঢ়ি তুলিছিল। ইয়াৰ বুকুৰ পৰা ভালেখিনি সংস্কৃতিৰ সম্ভাৰ তেওঁলোকে বুটলি লৈছিল। শিৱ আৰু শক্তি পূজাৰ মূল বিচাৰি প্ৰত্নতাত্ত্বিক পণ্ডিতসকলে ইয়াৰ কাষ চাপিছিল; আৰু ইয়াতেই তেওঁলোকে মূল আৱিষ্কাৰো কৰিছিল। ধ্যানস্থ শিৱৰ কল্পনা মহেঞ্জোদাৰোৰ সাংস্কৃতিক সম্পদ। সেই সভ্যতাৰ মোহৰত ই আজিও অংকিত হৈ আছে।

ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ মৰ্মস্থলী সু-সংগঠিত আৰু টনকিয়াল বিধৰ আছিল। বাহিৰৰ পৰা অহা অভিযানসমূহ ইয়াৰ আগত প্ৰায়েই ব্যৰ্থ হৈ গৈছিল। আনহাতে বাহিৰৰ পৰা অহা কমেইহে ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ সৰ্বগ্ৰাসী প্ৰভাৱৰ হাত সাৰিব পাৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে ৰাজপুতসকল ভাৰতভূমিৰ বৰ পুৰণি অধিবাসী নহয়। আজি এইষাৰ কথা আমাৰ বহুতৰে স্মৃতিৰ অতীত হৈ পৰিছে। আৰু এই ৰাজপুতসকলেই ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ ভঁড়াললৈ যে বিশেষ অৱদান যোগাইছিল সেই বিষয়ে সন্দেহ নাই। ৰাজপুত্ৰ চিত্ৰশিল্পই ইয়াৰ উপযুক্ত প্ৰমাণ।

ভাৰতৰ বুৰঞ্জীত কেনেকৈ স্থানীয় আৰু বহিৰাগতৰ মাজত এটা সাংস্কৃতিক সমন্বয় গঢ়ি উঠিছিল তাৰ প্ৰমাণো অলেখ আছে। উদাহৰণস্বৰূপে দ্ৰাবিড় আৰু আৰ্য সংস্কৃতিৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। দ্ৰাবিড় সমাজত প্ৰচলিত কিছু দেৱ-দেৱীকে আৰম্ভ কৰি ধৰ্ম-পদ্ধতি বিশেষো আৰ্য সমাজে গ্ৰহণ কৰিছিল। সেইদৰেই দ্ৰাবিড় পুৰোহিত শ্ৰেণীকো আৰ্য ব্ৰাহ্মণ-সমাজৰ মৰ্যাদা দি অন্তৰ্ভুক্ত কৰি লৈছিল। এইখিনিতেই সৰ্বপল্লী ৰাধাকৃষ্ণণে দিয়া 'কালিয় দমন'ৰ ব্যাখ্যা মন কৰিবলগীয়া। ই আৰ্যই অনাৰ্যক সংস্কৃত কৰাৰ প্ৰতীকধৰ্মী নৃত্য। এনে উদাহৰণ আৰু বহুতো আছে।

আৰ্যৰ বেদত দেৱী পূজাৰ কোনো উল্লেখ নাই। শক্তিৰ প্ৰতিকৃতিৰো ক'তো উমান পোৱা নাযায়। সেই অনুপাতে বিষ্ণু আৰু শিৱৰ উল্লেখো বৰ কমেইহে পোৱা যায়। বৰ্তমান হিন্দু ধৰ্মত প্ৰচলিত লিংগ পূজাও যে অনাৰ্য যুগৰ বস্তু, সেইষাৰ কথাও কোনো পণ্ডিতে কয়। হিন্দুৰ শ্ৰাদ্ধবিধিও অনাৰ্য যুগৰ অৱদান। অনাৰ্য সমাজত আজিও মৃতকৰ উপাসনা চলে। মৰিশালীত খাদ্যদ্ৰব্যকে আদিকৰি ব্যৱহাৰৰ আন বস্তুসম্ভাৰ আজিও উছৰ্গা কৰা হয়। আৰ্য আৰু অনাৰ্যৰ সমন্বয়, এটা ক্ৰমবৰ্দ্ধমান গতি পদ্ধতিৰ জৰিয়তে সম্ভৱপৰ হৈছিল। ই হঠাতে হোৱা বস্তু নহয়। শিৱক দক্ষ যজ্ঞত অৱহেলা কৰা ঘটনাটো অতি অৰ্থব্যঞ্জক। শিৱ অনাৰ্য দেৱতা। পাৰ্বতী আৰ্য সমাজৰ জীয়াৰী। আৰ্য সমাজত তেতিয়াও অনাৰ্য শিৱক সম্পূৰ্ণৰূপে গ্ৰহণ কৰা হোৱা নাছিল। গতিকেই তেওঁৰ প্ৰতি এই নিষ্ঠুৰ অৱহেলা। কালক্ৰমত শিৱই আৰ্যৰ বেদীত ঠাই পাইছিল। অনাৰ্য সংস্কৃতিয়ে আৰ্য-সংস্কৃতিৰ বুকুত ঠাই পাওঁতে সময় লাগিছিল। ঠাই যে পাইছিল, সেই বিষয়ে অৱশ্যে সন্দেহ নাই। আমাৰ কামাখ্যা দেৱীৰ পূজা-অৰ্চনাৰ পিনৰ পৰাও এইষাৰ কথাৰ প্ৰমাণ দিব পাৰি। কামাখ্যা আদিতে অনাৰ্য দেৱী। অৱশেষতহে আৰ্য সমাজে কালী বা দুৰ্গাৰ ৰূপান্তৰ হিচাপে ইয়াক গ্ৰহণ কৰিছিল। বৰ্তমান প্ৰচলিত (কোচ ৰজাৰ ৰাজত্বৰ কালৰ পৰা), ব্ৰাহ্মণ পুৰোহিত সমাজৰ আগতে ইয়াত গাৰো সমাজৰ মানুহেই পূজাৰী স্বৰূপে আছিল।

বুৰঞ্জীয়ে কয় গ্ৰীকসকলৰ হাতত মাইকেনিয়ান জাতি পৰাজিত হৈছিল যদিও তেওঁলোকে গ্ৰীকসকলৰ জীৱনলৈ ভালেখিনি পৰিৱৰ্তন আনিছিল। ৰোমান সাম্ৰাজ্যবাদৰ অধীন হোৱাৰ পৰৱৰ্তী কালছোৱাত গ্ৰীকসকলৰ সংস্কৃতিৰ বিষয়েও একেযাৰ কথাকে ক'ব পাৰি। ৰাজ্য জয় হৈছিল, সঁচা কথা। সেই বুলি আত্মাৰ জয় হোৱা নাছিল। আনহাতে দেখা যায়, পৰাজিতৰ উচ্চ সংস্কৃতিয়ে বিজয়ীৰ জীৱন জয় কৰিছিল। ভাৰতৰ আদিম অধিবাসীসকল অভিযানকাৰী আৰ্য-সমাজৰ হাতত পৰাজিত হৈছিল। এনেদৰেই আৰ্যৰ বিজয় অভিযান সাৰ্থক হৈছিল। আনহাতে সাংস্কৃতিক ক্ষেত্ৰত অনাৰ্যৰ কৃষ্টি-সমলে আৰ্যৰ ভঁড়াল বহুতখিনি চহকী কৰিছিল, ই বুৰঞ্জীসন্মত সত্য। এই সমন্বয়ৰ কাহিনী বাদ দিও, ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ পৰিব্যাপ্তিৰ কথাও আছে। আগতে হৈছিল যদিও প্ৰকৃতপক্ষে বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰ যুগকহে ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ বিস্তাৰ যুগ বুলিব পাৰি। কোনো কোনো পণ্ডিতৰ মতে আনকি খ্ৰীষ্টীয় 'ছাৰমন অন্ ডি মাউণ্ট'ৰ গুৰিতো বৌদ্ধ সাহিত্যৰ প্ৰভাৱ বিয়পি আছে। আনহাতে যদিও ছুফিবাদৰ মূল কোৰাণ শাস্ত্ৰ বুলি ঘোষণা কৰা হয়, তথাপি ছুফিবাদ আৰু উপনিষদৰ দৰ্শনৰ মাজত এক অভূতপূৰ্ব মিল দেখা যায়। এনেবোৰ উদাহৰণে ভাৰতীয় সংস্কৃতি যে প্ৰভাৱশালী সমন্বয়ৰ সম্পদ, সেইষাৰ কথাৰ প্ৰমাণ দিয়ে। এনেবোৰ কাৰণৰ বাবেই আমি ভাস্কৰ্য, সুকুমাৰ কলা, শিল্প, সাহিত্য এই সকলোতে ভাৰতীয় জীৱনৰ প্ৰাণস্বৰূপ সমন্বয়ৰ ইংগিত পাওঁ। উত্তৰ ভাৰতৰ দৰে দাক্ষিণাত্যৰ ভাস্কৰ্যৰ ওপৰত বহিৰাগত প্ৰভাৱ পোনপটীয়াকৈ পৰা নাছিল। গতিকেই ইয়াৰ এটা নিজস্ব বিচাৰ পদ্ধতি দেখিবলৈ পোৱা যায়। ই ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ বৈচিত্ৰ্যকে ৰঙীন কৰি তুলিছে। দাক্ষিণাত্যৰ ভাস্কৰ্যত কোণ আৰু সৰল ৰেখাৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱ সৰহ। গঠনৰ বিশালতা হৈছে ইয়াৰ আন এটা বৈশিষ্ট্য। প্ৰত্যেকটো ভংগীমাই সুকীয়া। ইয়াৰ আৰ্হিত পুনৰাবৃত্তিৰ স্থান নাই। উদাহৰণস্বৰূপে কাঞ্জিভৰামৰ মন্দিৰলৈ আঙুলিয়াব পাৰি। এই মন্দিৰটোত অন্ততঃ এহেজাৰটা স্তম্ভ আছে। ইয়াৰ এটা স্তম্ভৰ আৰ্হি আনটোৰ লগত নিমিলে। এইবোৰৰ সাজ-সজ্জাৰ জাক-জমকতাই আৰু প্ৰতিকৃতিৰ বিশালতাই সাধাৰণতে অন্তৰ অভিভূত কৰে। আনহাতে উত্তৰ ভাৰতৰ ভাস্কৰ্য দাক্ষিণাত্যৰ ভাস্কৰ্যৰ লগত নিমিলে। উত্তৰ ভাৰতীয় ভাস্কৰ্যত বৃত্ত আৰু বক্ৰ ৰেখাৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱ সৰহ। এই অঞ্চলৰ মন্দিৰবোৰত ইছলামীয় ভাস্কৰ্যৰ ভালেখিনি প্ৰভাৱ পৰা দেখা যায়। ই আচলতে সংহতিৰ ভাস্কৰ্য। ইয়াৰ শোভা সমন্বয় আৰু গঠনৰ সূক্ষ্মতাৰ জৰিয়তে প্ৰকাশ পাইছে, দাক্ষিণাত্যৰ দৰে কাৰু-কাৰ্যৰ বিশালতাৰ সহায়ত নহয়।

গঠনৰ সৰলতা আৰু সূক্ষ্মতা হৈছে ইছলামীয় ভাস্কৰ্যৰ মূল সম্পদ। ৰেখাৰ লগত ৰেখাৰ সমন্বয়— ইয়াতোকৈ অনাৱশ্যকীয় আৰু একো নাথাকে। জ্যামিতিৰ ছবিবোৰৰ দৰে এইবোৰ সৰল। আচলতে উত্তৰ ভাৰতীয় ভাস্কৰ্য সমন্বয়ৰ বস্তু। ইয়াক কোনো প্ৰকাৰেই সম্পূৰ্ণৰূপে ইছলামীয় বুলিব নোৱাৰি। এইবোৰৰ জৰিয়তে প্ৰচলিত হিন্দু আৰু বাহিৰৰ ইছলামীয় আদৰ্শ সন্নিবিষ্ট হৈ নতুন এক ভাৰতীয় পদ্ধতিৰ সৃষ্টি হৈছে। হিন্দু ভাস্কৰ্যই ইছলামীয় পদ্ধতিৰ জটিলতা হ্ৰাস কৰিছে। ইছলামীয় ভাস্কৰ্যই হিন্দু

ভাস্কৰ্যক কাৰু-কাৰ্য প্ৰদান কৰিছে। এইদৰেই এক নতুন ধাৰাৰ উৎপত্তি হৈছে। এই সমন্বয়ৰ আদৰ্শ য'তেই সফল হৈছে, ত'তেই আমি তাজমহলৰ নিচিনা অপূৰ্ব সৃষ্টি দেখিবলৈ পাইছোঁ। য'তেই হোৱা নাই, ত'তেই সমন্বয়ৰ আদৰ্শ অসাৰ্থক হৈছে। এইখিনিতেই উদাহৰণস্বৰূপে ফটেহপুৰ চিক্ৰি, ইচ্‌মৎদৌল্লাৰ অসম্পূৰ্ণ ভাস্কৰ্যৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। আনহাতে হিন্দু ভাস্কৰ্যৰ কলা-নিদৰ্শন কেতবোৰ ইছলামীয় অনুষ্ঠানত ব্যৱহাৰ হোৱাৰো উদাহৰণ আছে। আনকি হিন্দু ভাস্কৰ্যৰ কলহ আৰু পদুম ফুল মুছলমান বাদছাহসকলৰ সমাধি স্থানত ব্যৱহৃত হোৱাৰো প্ৰমাণ আছে। সাংস্কৃতিক ক্ষেত্ৰত দুয়োটা সম্প্ৰদায়ৰ মন উদাৰ আছিল। এই উদাৰতাই সুকুমাৰ কলাৰ ক্ষেত্ৰত নতুন নিদৰ্শনৰ জন্ম দিছিল। একোটা জাতি বিশেষ সুকুমাৰ কলা-সংস্কৃতিৰ জৰিয়তে জীয়াই থাকে। সুকুমাৰ কলাসমূহৰ ভিতৰত সম্ভৱতঃ চিত্ৰ-শিল্পই বেছি স্থায়ী। কীট্‌ছে 'গ্ৰেছিয়ান আৰ্ণ' কবিতাত ইয়াৰেই জয়গান গাইছে। ভাষা মানুহৰ সামাজিক আদান-প্ৰদানৰ বাহক। সমাজ পৰিৱৰ্তনৰ লগত ইয়াৰ গতি-বিধি জড়িত। একোটা গীত বা সংগীতৰ ৰীতি অতি কম সময়ৰ কাৰণেহে জীয়াই থাকে। সংগীতে আকাৰ-শূন্য ক্ষণস্থায়ী অনুভূতিৰ জন্ম দিয়ে। অন্তৰত হিল্লোল তোলাৰ সময়খিনিৰ বাহিৰে ই সৰহ সময় তিষ্ঠি নাথাকে।

চিত্ৰকলা যদিও বিশ্বজনীন তথাপি ইয়াৰ জৰিয়তে জাতি বিশেষৰ প্ৰাণথলীৰ বহুখিনি পৰিচয় পোৱা যায়। চীনা চিত্ৰকলাই যিদৰে চীন দেশৰ পৰিচয় দিয়ে, সেইদৰে মেক্সিকোৰ চিত্ৰকলাই সেই দেশৰ চিনাকি দিয়ে। পাৰ্ছীয়ান চিত্ৰকলাৰ সূক্ষ্মতাই জাপানী চিত্ৰ-শিল্পৰ বাহুল্যহীনতাৰ দৰেই জাতি বিশেষৰ প্ৰতিভাৰ জাননী দিয়ে। সেইদৰে অজন্তাৰ ছবিবোৰে ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ বৌদ্ধ যুগৰ কথা সোঁৱৰাই দিয়ে।

অজন্তাৰ গুহাত অনন্তকালৰ বাবে শিল্প-কলা সঞ্জীৱিত হৈ আছে। ইয়াৰ জৰিয়তে ভালেমান গতি-প্ৰগতিৰ সমন্বয় উজ্জ্বল হৈ আছে। অজন্তাৰ ছবিবোৰত দুটা ভাব-বস্তু প্ৰকাশ পাইছে। এটা হৈছে সন্ন্যাস জীৱন আৰু আনটো হৈছে সমূহীয়া জীৱন। দুয়োবিধ ছবি একেলগে অংকিত হৈছে। দ্বিতীয় পৰ্যায়ৰ ছবিবোৰ হৈছে—জীৱন আনন্দৰ উচ্ছ্বাসময় চিত্ৰ। এইবোৰত ফুটি উঠিছে শক্তি, খ্যাতি, প্ৰেম আৰু যৌৱন। প্ৰথম শাৰীত আছে দয়া, ধ্যান আৰু মৌনতা। ভাৱবস্তুৰ পিনৰ পৰা এই দুয়োবিধ ছবি একে ধৰণৰ নহয়। দুয়োবিধতে দুখন সুকীয়া জগত প্ৰতিফলিত হৈছে। তথাপি পৃথক যদিও, এই জগত দুখন পৃথকভাৱে অংকিত হোৱা নাই। জীৱনৰ অসামঞ্জস্যক একেলগে গ্ৰহণ কৰিব পৰা শক্তিৰ সম্ভেদ এই ছবিবোৰত আছে। প্ৰাক্-মুছলিম যুগৰ জীৱন প্ৰাচুৰ্যৰ কথাও অজন্তাৰ চিত্ৰসমূহত আছে। পুৰুষ, মহিলা, শিশু বিবিধ ভংগিমাত সকলোবোৰ একে ঠাইতে অংকিত হৈছে। জীৱনৰ প্ৰাচুৰ্যই যেন শিল্পীক মতলীয়া কৰিছে। এই জীৱন প্ৰাচুৰ্য একে ঠাইতে ধৰি ৰাখিবলৈ তেওঁলোক উদ্‌বাউল হৈছে। ছবিবোৰৰ ভাববস্তুৰ অসামঞ্জস্যৰ মাজতো বাস্তৱৰ অখণ্ডতাৰ কথা বিস্মৃত হোৱা নাই। শিল্পীৰ শিল্পজগত আৰু বাস্তৱ জীৱনৰ মাজত এক সুন্দৰ সমন্বয় স্থাপিত হৈছে। ইয়েই অজন্তাৰ চিত্ৰশিল্পৰ গৌৰৱ।

মোগল সম্রাট বাবৰৰ আমোলত চিত্ৰ-শিল্পৰ নতুন ধাৰা পোন প্ৰথমে ভাৰতত প্ৰৱেশ কৰে। এই চিত্ৰ-শিল্পৰ মূলতে আছিল প্ৰচুৰ ব্যক্তিবোধ। এনে তৰহৰ ব্যক্তিবাদী আৰ্টত জনজীৱন বা সমষ্টি জীৱনৰ কোনো সংবাদ নাছিল। ইয়াৰ লক্ষ্য আছিল ব্যক্তিৰ জীৱন প্ৰকাশ, ইয়াৰ জন্ম হৈছিল টাইমূৰ খাঁ আৰু চেংগীজ খাঁৰ ৰাজ দৰবাৰত; গতিকেই যুগৰ প্ৰকৃতি অনুসৰি এই আৰ্ট ব্যক্তিবাদী আৰু কঠোৰ হ'বলৈ বাধ্য হৈছিল। ইয়াত ভাব-প্ৰৱণতা নাই, আছে বিপুল উৎসাহ-উদ্দীপনা আৰু প্ৰেৰণা। এইখিনিতে উদাহৰণ স্বৰূপে আমি উৰ্দুৰ ৰোমাণ্টিক কাব্য সাহিত্যৰ কথা উনুকিয়াব পাৰোঁ। বিদ্যাপতিৰ "লাখ লাখ যুগ হিয়ঁ হিয়ঁ ৰাখনু"—ইত্যাদিৰ তুলনাত এনে কাব্য সাহিত্যত ভাৱ-প্ৰৱণতাৰ পৰিমাণ তাকৰ।

ব্যক্তিবাদে সাময়িকভাৱে হ'লেও চিত্ৰ-শিল্পত ইংগিত বা সংকেতৰ স্থান প্ৰায় নোহোৱা কৰিছিল। এইবোৰত ফুটি উঠিছিল বুদ্ধিৰ পৰিচয়। বাবৰৰ আমোলত বাহিৰৰ সুস্থ ব্যক্তিবাদী চিত্ৰকলাৰ লগত প্ৰচলিত চিত্ৰধাৰাৰ মিলন ঘটিছিল। এই দুয়োটাৰ সংমিশ্ৰণত এটা নতুন পদ্ধতিৰ উদ্ভৱ হৈছিল। অজন্তাৰ সৰলতাৰ লগত নতুন ভাৰসাম্যৰ সংযোগ হৈছিল। এই ফালৰ পৰা চাবলৈ গ'লে অনুভূতিৰ প্ৰসাৰ মোগল আৰু ৰাজপুত আৰ্টৰ প্ৰধান লক্ষণ। এবিধ মূলতে আনন্দাপ্লুত, ৰস-চঞ্চল। আনবিধ ধীৰ, মন্থৰ-প্ৰাণ। এইবোৰৰ স্থবিৰতাৰ মাজতো হওঁতে লুপ্ত আনন্দধাৰা উজ্জ্বল হৈ আছে।

ভাৰতীয় উচ্চাংগ সংগীত দাক্ষিণাত্যৰ ভাস্কৰ্য কলাৰ দৰেই গাম্ভীৰ্যপূৰ্ণ আৰু বিচিত্ৰ। উত্তৰ ভাৰতৰ সংগীতে এটা নতুন বস্তু আমাৰ চকুত পেলায়। গাম্ভীৰ্যৰ লগত ঠায়ে ঠায়ে এই সংগীতত আমি এক উৰণীয়া ভাবৰ সংযোগ দেখিবলৈ পাওঁ। ইয়াকেই সুৰ-বস্তুৰ ওপৰত লোক-সংগীতৰ প্ৰভাৱ বুলিব পাৰি।

সাধাৰণতে সকলো আৰ্টৰ মূলতে দুটা বিপৰীত পন্থাই কাম কৰা দেখা যায়। এটাৰ উদ্দেশ্য কাৰু-কাৰ্য আৰু জাক-জমকতাৰ সৃষ্টি; আনটোৰ উদ্দেশ্য সংযম আৰু আড়ম্বৰহীনতা। এটাই বাহ্যিক আৰু দৃষ্টি-মুখৰ আড়ম্বৰৰ জৰিয়তে প্ৰকাশ বিচাৰে; আনটোৱে আমাক অন্তৰ আত্মা-স্পৰ্শ কৰি অভিভূত কৰে। প্ৰথমটোৱে প্ৰায়েই বিৰাট পটভূমিৰ অৱতাৰণা কৰে; দ্বিতীয়টোৱে নকৰে। প্ৰথমটোৰ বহিৰ্জাগতিক বিস্তৃতি আছে, দ্বিতীয়টোৰ নাই।

বুৰঞ্জীয়ে কয়—মুছলিম আৰু হিন্দুৰ প্ৰথম সংঘৰ্ষই হিন্দুৰ মনত পোনতে বিপ্লৱৰ সৃষ্টি কৰিছিল। অৱশেষত বিপ্লৱৰ পতনে তেওঁলোকৰ মনত নৈৰাশ্যৰ জন্ম দিছিল। এই নৈৰাশ্যই ক্ৰমাৎ জীৱনৰ প্ৰতি উদাসীনতাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই কাৰণেই স্বাভাৱিকতে হিন্দুৰ মনে বাস্তৱ জগতৰ কথা পাহৰি আত্মাৰ জগতলৈ গমন কৰিছিল। গতিকেই এনে এক পটভূমিত আধ্যাত্মিকতাৰ সমাদৰ বাঢ়িছিল। ইয়াৰ পৰিণতি ইমান সংকীৰ্ণ স্তৰলৈ অধোগামী হৈছিল যে আনকি হিন্দুৰ অভিযান, ৰাজ্যবিস্তাৰ, যুদ্ধ জয় ইত্যাদি কাহিনীও সাধু কথালৈ ৰূপান্তৰিত হৈছিল। ইয়াতোকৈ সৰহ গুৰুত্ব এইবোৰক দিয়া হোৱা নাছিল। বৰ্তমানৰ হতাশা আৰু পৰাজয়ৰ কাহিনী ঢাকি ৰাখিবলৈ ভৱিষ্যতৰ অনাগত স্বপ্ন ৰাজ্য গঢ়া হৈছিল। এনেদৰেই অতীন্দ্ৰিয়বাদ আৰু আধ্যাত্মিকতাৰ মোহজালে বাস্তৱ জীৱনৰ হৰা-জিকাৰ কথা তল পেলাইছিল।

আধ্যাত্মিকতাবাদে আনহাতে প্ৰাক্-মুছলিম যুগৰ হিন্দু সমাজৰ ওপৰত এটা সুকীয়া প্ৰভাৱ বিস্তাৰ

কৰিছিল। পৰম পুৰুষৰ ধ্যানে মানুহক সামাজিক অসামঞ্জস্যৰ কথাৰ পৰা আঁতৰাই ৰাখিছিল। পদদলিত সৰ্বসাধাৰণে অদৃষ্টৰ ওপৰত আস্থা ৰাখি জীৱনৰ সকলো গ্লানি স্বীকাৰ কৰি লৈছিল। এনেদৰে মনে গঢ়া জন সমাজৰ ওপৰত পুৰোহিত আৰু সামন্ত শ্ৰেণীৰ প্ৰভাৱ কম নাছিল। পণ্ডিত ৰাহুল সংকৃত্যায়নে ইয়াৰ আঁতি-গুৰি মাৰি বৰ্ণনা দিছে। সমাজৰ অত্যাচাৰ উৎপীড়নৰ বিপক্ষে জনসাধাৰণে কিয় মূৰ দাঙি উঠা নাছিল, ইয়াৰ উঁহ বিচাৰি সৰহ দূৰ যাব নালাগে। প্ৰত্যেক জীৱ পৰমব্ৰহ্মৰ সৃষ্টি। পৰমব্ৰহ্ম অসীম, অনন্ত; স্থান-কাল সকলোৰে অতীত। জগতখন মায়া-মৰীচিকা। জীৱনটো মাথোন এটা মুহূৰ্তৰ অভিযান। অভিযান শেষ হ'লে মায়াৰ শেষ হ'ব, ইত্যাদি এনে ধৰণৰ চিন্তা-ধাৰাই বৈপ্লৱিক শক্তি নিস্তেজ কৰিছিল। জীৱনৰ ওপৰত যাৰ আস্থা নাই বিপ্লৱৰ ওপৰতো তাৰ আস্থা নাই।

ইছলামৰ সংঘাতে আমাৰ আধ্যাত্মিকতাৰ ধমনি কঁপাই তুলিছিল। পাৰ্থিৱ আৰু অপাৰ্থিৱ দুয়োটাৰ ওপৰত ইছলামৰ আস্থা প্ৰায় সমান। কিছু পৰিমাণে ইছলামে সামাজিক গণতন্ত্ৰৰ জন্ম দিছিল। ই অনিশ্চিত ভৱিষ্যতৰ বস্তু নহয়। এনে চিন্তাধাৰাই সামাজিক বান্ধোন ছিঙি পেলাইছিল। সমাজৰ দৰিদ্ৰ, পদদলিত জনতাই ইয়াৰ জৰিয়তে মুক্তিৰ সন্ধান পাইছিল। সামাজিক জীৱনত ব্যক্তিৰ মুক্তি বাণীয়ে ইছলাম ধৰ্মৰ প্ৰচাৰ দ্ৰুত কৰি তুলিছিল। ভাৰত ভূমিত ইছলামৰ খৰতকীয়া প্ৰচাৰৰ ইয়ো এটা কাৰণ।

সাহিত্য-সম্পদৰ পিনৰ পৰা ভাৰতীয় সংস্কৃতি বিশেষভাৱে চহকী। সাধাৰণতে পুৰণি সাহিত্য ভক্তিমূলক আছিল। ই আধ্যাত্মিক চিন্তাধাৰাৰ পিনৰ পৰা সমৃদ্ধিশালী। ইও সমাজৰ বিশেষ এটা স্তৰৰ কথা কয়। পাঠান আৰু মোগল সাম্ৰাজ্যৰ অধীনত বংগদেশীয় কাব্য-সাহিত্যই যথেষ্ট উৎকৰ্ষ লাভ কৰিছিল। সেইদৰে মহাৰাষ্ট্ৰৰ ভক্তিমূলক কাব্য-সাহিত্যৰো সৌৰভ বিশ্বজনীন। কবিৰ আৰু সেই সময়ৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্যিকসকলৰ দৃষ্টিৰ সমকক্ষ সাহিত্য আজিও বিৰল। তুলসী দাসৰ 'ৰামায়ণ', শংকৰদেৱৰ 'কীৰ্তন', মাধৱদেৱৰ 'নামঘোষা' ইত্যাদি জাতিৰ আপুৰুগীয়া সম্পদ। ব্ৰিটিছৰ আমোলত ভাৰতীয় সাহিত্যৰ বৈচিত্ৰ্য বাঢ়িছিল। নতুন প্ৰকাশভঙ্গী, সামাজিক শক্তিকেন্দ্ৰী সাহিত্য ইত্যাদিৰ আৱিৰ্ভাৱ হৈছিল। সাহিত্য বিশ্বাত্মিকাৰ পৰশত পূৰঠ আৰু সৌষ্ঠৱপূৰ্ণ হৈছিল। নিজৰ মাটিৰ পৰা উঘাল খাই নপৰাকৈ বিশ্বৰ ব'দৰ ৰেঙনি গ্ৰহণ কৰিব পৰাটোৱেই হৈছে ভাৰতীয় সাহিত্য-জীৱনৰ বৈশিষ্ট্য।

আৰ্টসমূহৰ ভিতৰত ভাস্কৰ্য-কলাই হৈছে সমাজৰ সৌন্দৰ্যবোধৰ ওপৰত বেছি নিৰ্ভৰশীল। কবিয়ে ব্যক্তিগত ভাব-তৰংগত উটি-বুৰি ফুৰিব পাৰে। চিত্ৰকৰে নিৰলত সপোন ৰচি সম্পূৰ্ণতা লভিব পাৰে। ভাস্কৰ্য শিল্পীয়েহে কেৱল সমূহীয়া প্ৰচেষ্টা আৰু সামাজিক ভাব-ধাৰাৰ ওপৰত বিশেষভাৱে নিৰ্ভৰ কৰিব লাগে। বহুতৰ সংযোগতহে ভাস্কৰ্য-কলা গঢ়ি উঠা সম্ভৱ। গতিকে প্ৰত্যেকজন সহযোগীৰ কম-বেছি পৰিমাণে শিল্পবোধ থকা উচিত। ইউৰোপৰ গ'থিক গীৰ্জাসমূহ, দাক্ষিণাত্যৰ শিলৰ মন্দিৰবোৰ, ছাৰাছেনসকলৰ মছজিদবোৰ, এই সকলোখিনি এক সংঘবদ্ধ শান্তিপূৰ্ণ সমাজৰ দান। শিল্প-সৃষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত সমাজ-জীৱনৰ দায়িত্ব কম নহয়। ইয়াৰ লগতে সামাজিক পৰিৱেশৰ দায়িত্বও আছে।

নতুন যুগৰ ভাৰতীয় সংস্কৃতি সমন্বয়ৰ বস্তু হ'ব লাগে বুলি গান্ধীজীয়ে মত প্ৰকাশ কৰিছিল। লগে লগে অতীজৰ যিখিনি সৎ আৰু সত্য বুলি সম্যক দৃষ্টিকোণৰ পৰা স্বীকৃত হৈছে, তাৰে বৰ্তমানৰ সংস্কৃতিৰ ভেটি বান্ধিবলৈ চেষ্টা কৰাটো উচিত হ'ব। ইয়াকে কাৰ্যত পৰিণত কৰিবলৈ হ'লে ভাস্কৰ্য কলাৰ দৰেই নতুন সংস্কৃতি যে সমূহীয়া জীৱনৰ সম্পদ হ'ব লাগিব—সেই বিষয়ে অকণো সন্দেহ নাই। ই হ'ব সমন্বয়ৰ বস্তু, জনসাধাৰণৰ বাছকবনীয়া সম্পত্তি, স্থান আৰু কালজয়ী শিল্প প্ৰচেষ্টা জীউলাও।

লেখক-পৰিচয় ঃ

হেম বৰুৱা (১৯১৫—১৯৭৭) ঃ জন্ম তেজপুৰত। ১৯৩২ চনত তেজপুৰ চৰকাৰী হাইস্কুলৰ পৰা প্ৰবেশিকা, ১৯৩৪ চনত কটন কলেজৰ পৰা আই. এ. আৰু ১৯৩৬ চনত বি. এ. পাছ কৰি ১৯৩৮ চনত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰা এম. এ. পাছ কৰে। ১৯৪০ চনত যোৰহাট কলেজত অধ্যাপনাৰে চাকৰি জীৱন আৰম্ভ কৰা বৰুৱাদেৱে ১৯৪৪ চনত গুৱাহাটীৰ ভোলা বৰুৱা কলেজৰ অধ্যক্ষ হয়। সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ পথ-প্ৰদৰ্শক বৰুৱাদেৱৰ ৰচনাসমূহ হ'ল ঃ 'বালিছন্দা', 'মনময়ুৰী', 'আধুনিক সাহিত্য', 'এই গাঁও এই গীত', 'ৰঙা কৰবীৰ ফুল', 'ইজৰাইল', 'The Red River and Blue Hill' ইত্যাদি। ইয়াৰ উপৰিও তেওঁ 'জনতা' আৰু 'পছোৱা' আলোচনী সম্পাদনা কৰিছিল। ১৯৭২ চনত ধুবুৰীত অনুষ্ঠিত হোৱা অসম সাহিত্য সভাৰ অধিবেশনৰ সভাপতি আছিল। তেওঁ আছিল সুবক্তা আৰু কৃতী সাংসদ।

পাঠবোধ ঃ

ভাৰতীয় সংস্কৃতি এক সমন্বয়ৰ সংস্কৃতি। ইয়াৰ ইতিহাসো এক সুদীৰ্ঘ ইতিহাস। আৰ্যসকল অহাৰ আগতেই ভাৰতবৰ্ষত এক শক্তিশালী সংস্কৃতি গঢ় লৈ উঠিছিল। ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ মূল সুঁতি এই আৰ্যপূৰ্ব সংস্কৃতি আজিলৈকে প্ৰৱাহিত হৈ আছে। ইতিহাসৰ ভিন ভিন স্তৰত ভাৰতবৰ্ষলৈ নানা সংস্কৃতিসম্পন্ন জনগোষ্ঠীৰ আগমন ঘটিছে। এই জনগোষ্ঠীসমূহেও ভাৰতৰ শক্তিশালী সংস্কৃতিৰ প্ৰভাৱত পৰিছে আৰু নিজা নিজা সাংস্কৃতিক উপাদানেৰে ভাৰতীয় সংস্কৃতিকো সমৃদ্ধ কৰিছে।

শব্দাৰ্থ আৰু টোকা ঃ

অদৃষ্ট	ঃ ভাগ্য।
অধোগামী	ঃ তললৈ গতি কৰা।
অবিচ্ছিন্ন	ঃ বিৰামহীন, ছিঙি নোযোৱা।
অলেখ	ঃ বহুত; অগণন; অসংখ্য।
অসামঞ্জস্য	ঃ সাদৃশ্য নথকা।
আঁচোৰ	ঃ সাঁচ।

আঁতিগুৰি মাৰি : বিশদভাৱে।
আনন্দাপ্লুত : আনন্দত আত্মহাৰা হোৱা।
আফগানিস্তান : ভাৰতৰ উত্তৰ-পশ্চিম ফালে থকা এখন ৰাষ্ট্ৰ।
আস্থা : বিশ্বাস।
আড়ম্বৰ : জাকজমকতা।
উচ্চাঙ্গ সঙ্গীত : শাস্ত্ৰীয় সংগীত।
উদ্বাউল : উদ্গ্ৰীৱ।
চঞ্চল : স্থিৰতা নথকা।
তৰহৰ : বিধৰ, ধৰণৰ, প্ৰকাৰৰ।
তিষ্ঠি : বৰ্তি।
ধ্যানস্থ : ধ্যানমগ্ন।
নৈৰাশ্য : নিৰাশ ভাৱ।
নিস্তেজ : তেজহীন।
প্ৰাদুৰ্ভাৱ : প্ৰভাৱ।
প্ৰেৰণা : উৎসাহ।
বহিৰাগত : বিদেশী; দেশৰ বাহিৰৰ পৰা অহা লোক।
ব্যৱধান : পাৰ্থক্য।
ব্যাপ্ত : বিয়পি থকা।
বৈশিষ্ট্য : বিশেষত্ব।
ভাৰাক্ৰান্ত : ভৰি থকা।
মৰ্মস্থলী : হৃদয়মূল।
মাপকাঠি : জোখ লোৱা সামগ্ৰী।
যোজন : চাৰি ক্ৰোশ (১৩ কি.মি.= ১ যোজন)
সমন্বয় : সম্প্ৰীতি; মিলন।
সুকুমাৰ কলা : সংগীত, কবিতা, চিত্ৰবিদ্যা, স্থাপত্য আৰু ভাস্কৰ্য এই পাঁচবিধক সুকুমাৰ কলা বোলে।
ক্ষণস্থায়ী : খন্তেকীয়া।
অজন্তা : মহাৰাষ্ট্ৰৰ ঔৰংগাবাদ জিলাত অৱস্থিত। বৌদ্ধযুগত গুহাশিল্পৰ বাবে এই ঠাই বিখ্যাত। ইয়াত এতিয়ালৈকে ৩০-টা গুহা আৱিষ্কাৰ হৈছে। গুহাবোৰত প্ৰাচীন ভাৰতীয় চিত্ৰকলাৰ অতি উৎকৃষ্ট নিদৰ্শন পোৱা গৈছে। এই গুহাশিল্পবোৰ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব দ্বিতীয় শতিকাৰ পৰা নৱম খ্ৰীষ্টাব্দৰ ভিতৰত অংকিত তথা নিৰ্মিত বুলি অনুমান কৰা

হৈছে। অজন্তাৰ শিলত কটা ভাস্কৰ্যত জাতকৰ গল্প আৰু বুদ্ধৰ অতীত জীৱনৰ নানান কথা তুলি ধৰা হৈছে।

কীট্‌ছ ঃ প্ৰসিদ্ধ ইংৰাজ ৰোমাণ্টিক কবি। পূৰা নাম জন কীট্‌ছ। মাত্ৰ চাব্বিছ বছৰ বয়সতে যিবোৰ কবিতা লিখি গৈছে সিয়েই তেওঁক ইংৰাজী সাহিত্যৰ যোগেদি বিশ্বৰ এগৰাকী শ্ৰেষ্ঠ কবিৰূপে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে। লৰ্ড টেনিচনৰ মতে ওৱাৰ্ডছৱৰ্থ, ক'লৰিজ, বায়ৰন, শ্যেলীৰ নিচিনা কবিসকলতকৈয়ো কীট্‌ছৰ কবি প্ৰতিভা বহু ওপৰত। এই কম বয়সীয়া প্ৰতিভাসম্পন্ন কবিজনাৰ বিখ্যাত 'এণ্ডিমিয়ন' কবিতাৰ ওপৰত তীব্ৰ আক্ৰোশমূলক আলোচনা 'কোৱাৰ্টাৰ্লি ৰিভিউ' কাকতত ওলোৱাত কীট্‌ছৰ মন ভাগি পৰে। সেয়ে তেওঁৰ মৃত্যুৰ কাৰণ হয়।

পণ্ডিত ৰাহুল সংকৃত্যায়ন ঃ আচল নাম কেদাৰনাথ পাণ্ডে। উত্তৰ প্ৰদেশৰ আজমগড়ৰ লোক। তেওঁ সিংহললৈ গৈ বৌদ্ধধৰ্ম গ্ৰহণ কৰি নাম লয় ৰাহুল সংকৃত্যায়ন। তেওঁৰ কেইবাটাও ভাষাত দখল আছিল, ভাষাতাত্ত্বিক আৰু ইতিহাসবিদ। ৰুছদেশৰ লেনিনগ্ৰাদ বিশ্ববিদ্যালয়ত সংস্কৃতৰ অধ্যাপক আছিল। হিন্দী সাহিত্যত এওঁৰ এখনি বিশিষ্ট স্থান আছে। 'মধ্য এচিয়াকা ইতিহাস' লিখি সাহিত্য অকাডেমীৰ বঁটা লাভ কৰিছিল। 'ফ্ৰম ভল্গা টু গংগা' এওঁৰ এখনি বিখ্যাত গ্ৰন্থ। এগৰাকী বিশ্ববিশ্ৰুত ভাৰতীয় পণ্ডিত গৱেষক।

সৰ্বপল্লী ৰাধাকৃষ্ণণ ঃ আন্তৰ্জাতিক খ্যাতিসম্পন্ন ভাৰতীয় দাৰ্শনিক পণ্ডিত। এই পণ্ডিতগৰাকী ইংলেণ্ডৰ অক্সফোৰ্ড, কেম্ব্ৰিজ বিশ্ববিদ্যালয়ত বিশেষ বক্তৃতা দি সুখ্যাতি অৰ্জন কৰিছিল। কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ত অধ্যাপনা কৰে। বেনাৰস হিন্দু বিশ্ববিদ্যালয়ত উপাচাৰ্য কাম কৰে, ৰুছ দেশত ৰাষ্ট্ৰদূত ৰূপে দক্ষতাৰে কাম কৰাৰ পাছত ভাৰতৰ উপ-ৰাষ্ট্ৰপতি আৰু পাছত ভাৰতৰ দ্বিতীয়গৰাকী ৰাষ্ট্ৰপতি হয়গৈ। এওঁৰ আন্তৰ্জাতিক খ্যাতিসম্পন্ন গ্ৰন্থৰাজি কেইবাটাও ভাষালৈ অনূদিত হৈছে। এওঁ বিশ্বৰ এগৰাকী প্ৰখ্যাত দাৰ্শনিক পণ্ডিত ৰূপে জনাজাত।

প্ৰশ্নাৱলী

ভাব-বিষয়ক ঃ

১। ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ প্ৰাণ কি?

২। 'ফ্ৰম ভল্‌গা টু গংগা' কাৰ ৰচনা?

৩। সৰ্বপল্লী ৰাধাকৃষ্ণণে 'কালিয়দমন'ৰ কি আখ্যা দিছে?

৪। কোনটো যুগক ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ বিস্তাৰ যুগ বুলিব পাৰি?

৫। শিৱ আৰু শক্তি পূজাৰ মূল ক'ত আৱিষ্কাৰ হৈছিল?

৬। ইছলামীয় ভাস্কৰ্যৰ মূল সম্পদ কি?

৭। অজন্তাৰ ছবিবোৰত প্ৰকাশ পোৱা ভাববস্তু দুটা কি কি?

৮। গান্ধীজীয়ে নতুন যুগৰ ভাৰতীয় সংস্কৃতি কেনেকুৱা হ'ব লাগে বুলি মত প্ৰকাশ কৰিছে?

৯। সুকুমাৰ কলাৰ ভিতৰত কোনটো শিল্পক বেছি স্থায়ী বোলা হৈছে?

১০। হেম বৰুৱাৰ সাহিত্য-চৰ্চা সম্পৰ্কে পঁচিছটামান শব্দৰ ভিতৰত এটি পৰিচয় দিয়া।

১১। 'ভাৰতীয় সংস্কৃতি' পাঠটোৰ সাৰাংশ লিখা।

১২। 'ভাৰতীয় সংস্কৃতি এক বিৰাট সমন্বয়ৰ বস্তু'।
— এই কথাষাৰ কিমানদূৰ যুক্তিপূৰ্ণ, 'ভাৰতীয় সংস্কৃতি' পাঠটোৰ আধাৰত বিচাৰ কৰা।

১৩। 'সভ্যতা আৰু সংস্কৃতি' শব্দ দুটাৰ মাজৰ পাৰ্থক্য বিচাৰ কৰা।

১৪। উত্তৰ ভাৰতীয়, ভাস্কৰ্যৰ বিষয়ে তোমাৰ পাঠ্যপুথিৰ সহায়ত লিখা।

১৫। অজন্তাৰ গুহাৰ শিল্পকলাৰ এটি বিৱৰণ দিয়া।

১৬। মোগল সম্ৰাট বাবৰৰ আমোলত ভাৰতত প্ৰৱেশ কৰা চিত্ৰকলাৰ নতুন ধাৰাটি কেনে আছিল লিখা।

১৭। উত্তৰ ভাৰতৰ সংগীতে কি নতুন বস্তু আমাৰ চকুত পেলায় বুলিছে?

১৮। ভাৰতীয় সংস্কৃতিত ইছলামৰ অৱিহণাৰ এটি টোকা যুগুত কৰা।

১৯। প্ৰাক্-মুছলিম যুগ আৰু মুছলিম যুগৰ ভাৰতীয় ভাস্কৰ্য আৰু শিল্পকলাৰ বিষয়ে এটি টোকা যুগুত কৰা।

২০। ব্যাখ্যা কৰা ঃ

(ক) সংস্কৃতিৰ অবিচ্ছিন্ন ধাৰাই হৈছে ভাৰতীয় জীৱনৰ মূল সম্পদ।

(খ) ভাৰতৰ বুৰঞ্জী হৈছে ৰাজ্যৰ উত্থান-পতন, ভঙা-গঢ়াৰ সবিশেষ বুৰঞ্জী।

(গ) সকলো আৰ্টৰ মূলতে দুটা বিপৰীত পন্থাই কাম কৰা দেখা যায়।

ভাষা-বিষয়ক ঃ

১। সন্ধি ভাঙা ঃ
সংস্কৃতি, সমন্বয়, সম্বন্ধ, ভাৱাক্ৰান্ত, সন্মত।

২। বিশেষ্য বা বিশেষণলৈ নিয়া ঃ
বৈচিত্ৰ্য, ভৌগোলিক, বিস্তৃতি, নৈৰাশ্য, বিপ্লৱ।

•••